

CORTADELLAS I VALLÈS, Anna (2001): *Repertori de llegendes historiogràfiques de la Corona d'Aragó (segles XIII-XVI)*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 243 p. (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 79).

El llibre, que es basa en la tesi doctoral de l'autora, presentada a la Universitat de Barcelona el 1997, consisteix en un catàleg de les llegendes localitzades en dinou textos historiogràfics escrits a la Corona d'Aragó entre els segles XIII i XVI. Les llegendes hi són presentades en dos índexs: al primer es desglossen les que apareixen en cadascuna de les obres buidades; al segon, es classifiquen temàticament en dos grans blocs, dedicats a la matèria profana i a la religiosa, amb diversos apartats, dintre dels quals les llegendes individualitzades, ordenades alfabèticament, van acompanyades d'un/s mot/s crida, seguit d'un breu regest del contingut, si és necessari, i de la remissió abreujada als textos que les transmeten. La utilitat d'aquesta doble estructura es fa evident amb una simple ullada: el primer índex permet situar cada llegenda en el seu context textual, i el segon facilita la investigació sobre les fonts de la historiografia catalana i, en general, sobre diversos aspectes de la història de la cultura (folklore, hagiografia, literatura, pensament polític, etc.).

El catàleg és precedit d'una introducció centrada en el procés de formació de les llegendes en el gènere cronístic, amb anàlisis d'exemples concrets. S'hi troba a faltar, però, la discussió de dues qüestions centrals, és a saber: què entén l'autora per «llegenda» i una justificació de l'elenc d'obres buidades. Pel que fa a la primera, d'antuvi se sobreentén una definició general del tipus llegenda com a relat que vol passar per històric sense tenir una base real; és a dir, ens movem dins el concepte de «llegenda històrica». Cortadellas, autora de monografies sobre el rei Sanç Avarca de Navarra i sant Ramon Nonat (*BRABLB*, 41, 1987-1988), les mosques de sant Narcís (*Revista de Girona*, 190, 1998) i exemples menys coneguts del gènere (*L&L*, 11, 2000), es mou amb comoditat a l'hora de tractar aquest tipus de peces i esbrinar-ne les motivacions pragmàtiques (genealògiques, ideològiques, polítiques, etc.); valguin com a exemple, a la introducció, el cas dels orígens alemanys i francesos de la noblesa del país o el dels fills de Noè considerats com a caps dels tres estats de la societat feudal —encara que aquí cal matisar que rere els «artistes» que en Tomic constitueixen, amb els senyors i els cavallers, els descendents de Jàfet, no cal veure-hi aires renaixentistes, sinó més aviat els qui exercien determinades «arts» o oficis i que tenien representació, de vegades força activa, en alguns governs municipals (p. 23; cf. *DCVB*, s. v.).

Ampliant, però, aquella definició tradicional de llegenda, Cortadellas també ha inclòs al *Repertori* una selecció de falses etimologies, així com qualsevol element de caràcter prodigiós, sovint de base narrativa mínima o inexistent: fenòmens de la natura interpretats com a senyals d'esdeveniments únics, notícies de caire enciclopèdic sobre races humanes, animals fantàstics, història dels grans invents de la civilització, etc. Aquí entra en joc el concepte de «meravellós», que engloba una bona part d'aquests elements. L'autora no es conforma amb una definició parcial que insisteix en el caràcter popular de la llegenda, ni distingeix entre procedència sàvia o folklòrica, catalana o europea, dels materials recollits: una gran part dels que conté el *Repertori* prové del gènere de les cròniques universals —aquí representat pel *Flos mundi*, les cròniques dites de 1425 i 1427, i parcialment pel *Llibre de Francesc*—, i ja sabem que la majoria són traduccions i/o compilacions a partir de models llatins difosos per tot Europa. La decisió d'incloure aquests materials, que d'entrada pot sorprendre, amplia el ventall de temes i gèneres tractats, i, en conseqüència, enriqueix considerablement els resultats del llibre, però en fa més complexa la consulta, ja que els diferents punts de vista des dels quals una llegenda es pot analitzar o classificar obliga a fer referències a diversos apartats temàtics i fins i tot a repetir la informació, segons si hom n'accentua un aspecte o altre (p. e., l'entrada sobre els «homes de remença» és repartida entre les p. 129 i 159; la corresponent a «Bajano» es repeteix a les p. 123 i 136, etc.); un índex final únic hauria facilitat la consulta de l'obra.

Però tornem a la precisió metodològica que Cortadellas estableix entre allò meravellós i allò que pertany al legendari històric estricte. L'autora afirma que el primer fa una aparició tardana a la his-

toriografia catalanoaragonesa: és poc present a les anomenades «quatre grans cròniques», però comença a adquirir protagonisme a partir del xv en les cròniques generals i universals, i tindrà un gran desenvolupament als segles posteriors. Per explicar aquesta cronologia tardana, defensa la hipòtesi de l'estat latent d'algunes llegendes, que primer haurien viscut en la tradició oral i després en la manuscrita, abans de ser àmpliament difoses per la impremta; els arguments adduïts són la forma més extensa i elaborada de les versions transmeses a l'Edat moderna, el fet puntual d'alguna retrodatació gràcies a la troballa d'un testimoni anterior (p. e., la taula de Barcelona, p. 50) i els paral·lelismes amb tradicions literàries veïnes com la castellana i la francesa, així com la suposada existència de prosificacions de la perduda èpica catalana en el *Llibre dels fets* i en Desclot, una hipòtesi que, tot i que l'autora no ho indica, ha estat convincentment posada en dubte per S. Asperti.

Recórrer a la teoria dels estats latents, però, és perillós en un cas, com el que ens ocupa, en què bona part del material deriva, en última instància, de la tradició llatina medieval —culte i escrita—, assimilada en llengua vulgar a partir del segle xiii; més que més, perquè les conclusions que hom n'extreu es basen en una llista limitada de fonts que cobreix un període cronològic molt ampli. I aquí recupero la segona qüestió que caldria haver justificat a la introducció: la tria de textos buidats al *Repertori*. N'hi ha dinou: *Gesta comitum* en català; compilació històrica conservada al ms. esp. 13 de la BNP; *Llibre dels fets*; Bernat Desclot; Ramon Muntaner; crònica de Pere III; història dels reis de Sicília (Biblioteca Nacional de Roma, ms. Vittorio Emmanuele 1183); versions catalana i aragonesa de la crònica general del Cerimoniós o *Crònica de Sant Joan de la Penya*; *Flos mundi*; cròniques universals dites de 1425 i 1427; Pere Tomic; *Llibre de les nobleses dels reis*, de Francesc; *Recort*, de Gabriel Turell; el pseudo-Berenguer de Puigpardines (en la versió del ms. Y-III-5 de l'Escorial; per una qüestió de dates, l'autora no ha pogut treballar amb l'edició de J. Iborra, València, 2000); *Crònica de Aragón*, de Gauberto Fabricio de Vagad; *Cròniques d'Espanya*, de Pere Miquel Carbonell (en l'edició de 1547, no en la d'A. Alcoberro, Barcelona, 1997); i la primera i la segona part de la *Corónica general de España*, de Pere Antoni Beuter. En resum: presència destacada de textos catalans, testimonial d'obres en aragonès i castellà, i nul·la dels llatins, una tria comprensible des de l'àmbit romanista, però poc justificable, si recordem que la *Crònica de Sant Joan de la Penya* és representada en català i aragonès, però no en aquella llengua! I l'absència d'autors en llatí tan influents com Joan Margarit o Jeroni Pau també es fa palesa en els apartats sobre etimologia i fundació de nacions i ciutats (p. e., «Barcelona», p. 108, 150). Però fins i tot la tria de les fonts catalanes és lluny de ser exhaustiva. El *Repertori* podria haver tingut en compte algunes cròniques ja editades o consultables en l'original o en reproducció en algunes grans biblioteques, que haurien completat la informació sobre llegendes concretes. L'absència d'algunes potser s'explica perquè les notícies que proporcionen reapareixen en textos posteriors o bé perquè hom ha decidit incloure només un representant entre una sèrie d'obres emparentades; deu ser el cas de la crònica de Sant Pere de les Puel·les, que ens ha arribat a través de compilacions històriques dels segles xiv-xvi (com ara la de Francesc), i en una versió autònoma que corre a partir del xv i que encara és copiada al xviii (cf. p. 126, 209, 185); les breus cròniques de Joan I i Martí I, addicionades a la de Pere III, són ben conegudes per Carbonell (p. 173); i la tradició de les cròniques d'Espanya basades en un resum de Rodrigo Jiménez de Rada, amb exemplars fins al començament del xvi, és representada pel ms. esp. 13 de París. En canvi, trobo a faltar obres com el *Gènesi* (mal dit *de scriptura*), un gran èxit de la literatura catalanooccitana, que hauria permès completar el capítol de les llegendes bíbliques, sobretot les de tradició apòcrifa, poc presents al *Repertori* (p. 213-215); atès que la millor crònica universal catalana del segle xv, el *Flos mundi*, és analitzada amb molta cura per l'autora —que n'és una de les millors coneixedores—, s'hauria pogut fer el mateix amb el gran exponent català trescentista del gènere, el *Compendi historial* de Jaume Domènec, que comparteix amb el *Flos* un dels proveïdors directes de bona part de l'element meravellós aquí recollit, Guillem de Nangis, i és una font de la crònica de 1425; el dietari del capellà del Magnànim, en part afí a l'esmentada tradició de cròniques d'Espanya, hauria estat útil per a les llegendes sobre la donació del Principat que Carlemany fa a un nebot seu anomenat Ramon Berenguer (cf. p. 131) i la coronació de Ramon Berenguer IV

com a rei d'Aragó a Saragossa, també transmesa pel ms. 280 de la BdC; més endavant em referiré a les *Memòries historials de Catalunya*, conservades a la BNM en un manuscrit de principis del xvi. Etcètera.

Des de la «Nota preliminar», el *Repertori* neix amb l'objectiu declarat de «tenir una bona aplicació en la recerca de fonts» (p. 5). La simple concatenació dels *loci* en què cada llegenda es localitza delata dependències ben conegudes, com ara la de Turell i el pseudo-Puigpardines respecte de Tomic, la de Carbonell i Vagad amb el *Flos*, i convida a aprofundir-ne d'altres, com les connexions entre l'arxiver català i el cistercenc aragonès, llur influència en Beuter, etc. El *Repertori* és, doncs, una valuosa eina de treball. Però el reduït nombre de textos en què s'ha basat pot dur a conclusions inexactes sobre la data o la difusió d'una llegenda; ja n'hi ha algun exemple al mateix llibre: p. e., sobre el respons per Ramon Berenguer II Cap d'Estopa, que no és documentat per primer cop en Carbonell (p. 26 i 131), sinó que ja el trobo a la genealogia llatina dels reis de Navarra i Aragó i els comtes de Barcelona, de l'esmentat Domènec, de la qual l'arxiver tenia un manuscrit (edició de López Elum, València, 1975, p. 70-71). Un altre exemple: les entrades «Catalunya» i «catalans» (p. 108-109 i 148) demostren que l'absència d'alguns textos catalans i el bandejament dels llatins dona una imatge tergiversada de la transmissió de l'etimologia que fa derivar aquells mots de «gots» i «alans», ben coneguda a partir de la segona meitat del xv i de la qual deriva el nom Gotolània, documentat fins al xx; en aquelles entrades, el *Repertori* salta dels defensors quatrecentistes de la tesi d'Otger a la «Gothalània» de Beuter, passant per una menció aïllada de la crònica de 1425 als dos pobles bàrbars. Però la tradició de la llegenda és més complexa. D'entrada, hi ha una altra etimologia, emparentada amb l'anterior, que considera els catalans simplement «godolans», és a dir descendents dels gots, reportada, entre d'altres, pel *Compendi historial*, una versió del pseudo-Puigpardines i les *Memòries historials de Catalunya*. Però és que la hipòtesi gots-alans ja és també present al *Compendi*; en aquest cas, la crònica de 1425 segueix Domènec, en un passatge recollit —ara sí— per Cortadellas, que no es fa ressò, però, de l'al·lusió de Tomic en contra de l'etimologia i a favor de la proposta d'Otger Cataló (cap. xxii, p. 82; seguit per Turell). Tot plegat demostra que la discussió del final del xv al voltant de l'etimologia dels mots «Catalunya» i «catalans» ja és viva al primer terç de segle, com ho subratlla el fet que pocs anys després, entre 1445 i 1446, Lorenzo Valla ataca la proposta d'Otger en la seva biografia de Ferran d'Antequera, adreçada a Alfons el Magnànim, en un context italià en què l'etimologia gots-alans ja és documentada en Flavio Biondo (*Decades*, c. 1440, i discurs de 1452 davant de l'emperador Frederic III i del Magnànim), uns anys abans que Margarit i Pau la reprenguin al *De origine regum Hispanie et gotorum* (c. 1458-1460) i a *Barcino* (1491), respectivament. Una xarxa més densa de fonts buidades hauria permès reconstruir i datar amb més precisió una polèmica erudita i política poc coneguda en la seva fase inicial, justament aquella en què es construeix la llegenda contrària d'Otger, tan ben estudiada per Coll i Alentorn. Per cert, a Domènec també es troba l'etimologia «Catalano», ciutat francesa —«Gàglia» a la crònica de 1425.

Només fullejant el *Repertori* ja resulta evident l'originalitat de Beuter, representant únic de moltes llegendes. Entre els dos noms més moderns de l'elenc, Carbonell (que enllesteix les *Cròniques* el 1513) i Beuter (*Primera part de la història de València*, 1538, però aquí es fa servir la versió castellana ampliada de 1546 i la continuació de 1551), el panorama historiogràfic ha sofert canvis importants; Cortadellas els interpreta en relació a la hipòtesi sobre l'estat latent d'algunes llegendes, que en Beuter emergeixen en un estadi molt desenvolupat (p. 51). Crec, però, que en la majoria de casos es tracta d'una falsa impressió, provocada per una qüestió purament cronològica i per la inexistència d'un bon estudi sobre les fonts de Beuter. Si en Carbonell encara predomina la tradició medieval (crònica de Pere III, *Crònica de Sant Joan de la Penya*, *Flos mundi*, Tomic, etc.), més o menys matisada per les aportacions de l'humanisme italià, Beuter ja és un altre món i cal veure'l a la llum de noves fonts, a més de les medievals: em refereixo a Annio de Viterbo i als historiadors castellans, que a partir del segle xvi seran model i referent sovint polèmic per als de la Corona catalanoaragonesa. Beuter no és el primer historiador dels països de parla catalana que cita

Annio: a cavall dels segles xv-xvi, Esteve Rotllà i Alfonso de Proaza, instal·lat en terres valencianes, ja el llegien; però Beuter és el primer a adoptar l'esquema sobre els antics reis d'Espanya creat pel de Viterbo (cf. p. 148). D'altra banda, algunes llegendes reportades per Beuter remetent clarament a fonts castelles, p. e.: la de fra Joan Garí és un resum del *Libro de la historia y milagros de nuestra Señora de Montserrat* (1a ed.: 1514, sovint reeditat i ampliat als segles xvi-xvii), de Pedro de Burgos, abat del monestir; M. de Riquer ja va notar les semblances entre la dels quatre pals i el *Nobiliario vero* d'Hernán Mexía (1492). Sense tenir això en compte, la presència aïllada del valencià al *Repertori* resulta sorprenent: no és cap epígon de la historiografia medieval, però tampoc cap *rara avis*, sinó un dels primers exemples de la història que es farà al país fins als *Anales de Cataluña* de Narcís Feliu de la Peña. Si es volia mantenir Beuter en l'elenc de fonts, potser tot plegat hauria quedat més clar si a la introducció s'hagués dedicat un apartat al paper d'autors estrangers que participen en la construcció del llegendari català: des dels que marquen un abans i un després (Jiménez de Rada i Annio), fins a aportacions més puntuals, com la d'un Lucio Marineo Sícul, cronista reial, que transmet la història de l'emperadriu i el bon comte de Barcelona; Marineo fou traduït ben aviat al castellà, entre d'altres per Juan de Molina, tan relacionat amb el món cultural valencià, i Beuter el cita al pròleg de 1546, amb l'aragonès Vagad i els castellans Diego de Valera i Antonio de Guevara.

El *Repertori* de Cortadellas es clou amb dos apèndixs. El primer conté les fitxes amb la informació bàsica sobre els dinou títols buidats. El segon és un assaig de «Catàleg d'obres historiogràfiques perdudes» citades en aquests textos; cal eliminar-ne, però, l'*Hacecito o manojo de los tiempos* esmentat per Vagad, perquè es tracta del *Fasciculus temporum* de Werner Rolevinck, una crònica universal difosa per la impremta incunabile.

Tot i que no pretén ser exhaustiu, el *Repertori* ofereix, doncs, un marc general per a estudis sobre llegendes particulars i notícies valuoses per a especialistes en diversos camps de la nostra història cultural. Tant de bo es completi aviat amb una antologia dels textos en què les llegendes es recullen, especialment del *Flos mundi*, una de les obres més ambiciosos i més desateses del segle xv, llegida i extractada fins ben entrat el xvii, un cas no gaire corrent en la tradició de les cròniques universals catalanes.